

Naslov originala:
DIE ÄSTHETIK DES WIDERSTANDS 3
Peter Weiss

Copyright © 1978 Suhrkamp Verlag AG
Copyright © 2019 ovog izdanja KONTRAST izdavaštvo

Za izdavača:
Vladimir Manigoda

Urednica:
Jelena Nidžović

Prevod:
Slobodan Damjanović

Lektura i korektura:
Duška Rajković

Dizajn korica:
Sanja Polovina

Štampa:
F.U.K. d.o.o.

Tiraž:
1000

This project has been funded with the support from
the European Commission.
Ovaj projekat je realizovan uz podršku Evropske komisije.

Co-funded by the
Creative Europe Programme
of the European Union

PETER VAJS

ESTETIKA OTPORA

TREĆA KNJIGA

Sa nemačkog preveo:

Slobodan Damnjanović

KONTRAST
Beograd, 2019.

I

Klečala je u snegu, ali joj nije bilo hladno. Možda to nije sneg, možda je to pesak, beli i vlažni pesak. Ona je sve dublje i dublje zarivala ruke u njega, a svetlost je uprkos oblačnom nebu bila zaslepljujuće jaka. I kada je ruke do lakata zarila u pesak, ona se ispravila, izvukla ih iz peska i gledala kako zrna klize iz šaka. Ne prestano se u pravilnim razmacima njihalala napred-nazad. Ispred nje bilo je puno njih na kolenima; ona je videla leđa umotana u sivi štof, pokrivena ritama, videla je tabane i nožne prste zarivene u snežnu belinu, a onda je ruke još dublje zarivala u pesak. Mesto na kome su se nalazili moglo je biti neka plaža, ali oni, okrenuti leđima moru, nisu čuli zvuk talasa koji zapljuskuju obalu. Svuda je vladala grobna tišina. Oni su bili nalik na decu koja kopaju rupu u sredini peska. Da, među ženama koje su klečale ispred nje bilo je puno dece. Neke su zbog velike vrućine skinule odeću sa sebe i njihova koža na ramenima i kukovima svaki put kad se sagnu blistala je belim sjajem; i to je trajalo i trajalo jer se niko nije smirivao. Lice moje majke bilo je prazno i apatično, usta poluotvorena, a pogled ukočen i nepomičan; nije me prepoznala. Otac je, držeći je za ruku, nepomično i bez reči sedeo kraj nje. Iza prozora zelenilo se okresano drveće u školskom dvorištu. Majka je znala da to kopanje neće moći večito da traje, ali je gurala od sebe ono što će doći; treperenje oko silueta bilo je rezultat toplote tog letnjeg dana i ugrejanih tela. Ne, to nije mogla biti zima. Da je tlo bilo zaleđeno ruke se ne bi tako lako mogle zarivati i izvlačiti iz njega; žene bi morale da kopaju zemlju da se sakriju u njoj. Ali, ona je iza sebe osećala nešto što je moglo biti od kože, ili neku metalnu stvar; osećala je neko vrebanje, i što je toga bila svesnija, manje je u stanju bila da se okrene. Ali znala je da je to što stoji iza nje načinjeno od glava i kandži i da je ne dotakavši je može uništiti. Dovoljan je bio jedva primetan pokret, dah je bio dovoljan pa da se svi usprave; ni ona nije mogla a da ne ustane od tog utešnog kopanja. Svi su dakle ostali na kolenima, ona je videla

leđa kako se kočice, videla je dečje noge kako se zarivaju u pesak i niko se nije okrenuo ka njoj. Otac je ustao i stao pored prozora. Dao mi je znak da mu priđem i pokazao mi, smeštenu iza škole, fabričku zgradu i njenu u svetlosivu boju okrećenu fasadu. Linija koja je počinjala u njihovom stanu završavala se u fabrici u kojoj se on zaposlio; ona je davala snagu njegovom životu. Sticao se utisak da između trenutka kada su moji roditelji napustili Varnsdorf i časa u kome su se obreli u ovom malom švedskom industrijskom gradu, nije ništa postojalo, da te godine mračnog lutanja jednostavno nema. Na putu od železničke stanice do njihovog stana ispričao mi je kako su mu posle okupacije Češke garantovali dobru zaradu u fabrici štampanog platna, koju su u Švedskoj nameravali da podignu vlasnici preduzeća iz Varnsdorfa. Išli smo duž putnog perona; nebo je bilo prekriveno sivo-belim oblacima, između kojih su se probijali zraci zalazećeg sunca. Nije me uznemirilo to što je došao sam da se sa mnom sastane i da me povede kući gde sam hteo da odem čim sam dobio vest o njihovom dolasku, mada sam na popodnevnoj svetlosti mogao da na njegovom licu otkrijem tragove neke duboke emocije. Šef stanice sa signalnom tablicom vratio se u kancelariju smeštenu u zgradi sa malom kulom na vrhu; na platformi za istovar pokrenuli su se teretni vagoni i voz je u sporom, pospanom ritmu prošao pored nas i, postajući sve manji i manji, nestajao je u izmaglici koja se širila oko jezera i šume. Ispred stanice bile su okupljene grupice dečaka naslonjenih na bicikle; neko od njih je neprestano pritiskao zvonice na upravljaču. Kroz otvorene prozore gradskog hotela dopirala je muzika, popodnevni zraci sunca osvetljavali su drvored kestenova izmamljujući iz grana žučkaste mladice nalik na krila insekata u času kada izmille iz lutke, i osvetljavali su svaki deo velikih krošnji. Iza ulice usred pijačnog trga uzdizala se statua od bronze, a sa desne strane protezao se niz hangara na čijem se kraju nalazila vlastelinska kuća sa bondrukom postavljenim na bele stubove. Idući putem koji je silazio ka parku sa jezercetom na kome su plivali labudovi, otac je pričao o demontiranju i pa-

kovanju mašina i instalacija fabrike iz Varnsdorfa, o razradi plana za izgradnju odeljenja za pripremu i bojenje platna. U to doba, rekao je, dok smo prelazili preko jednog kamenog mostića ispod koga je tekla voda sa uljanim sjajem, još su postojali ostaci Čehoslovačke u kojima je kao državljanin te zemlje mogao da ostane u fabrici stavljenoj pod nadzor nemačkih službi bezbednosti. U toj fabrici štampanog platna smeštenoj na strmoj obali reke Mandau, koja se izlivala u proleće, još uvek su postojale inostrane investicije i pošto su okupacionim vlastima bile potrebne devize, vlasnici koji su emigrirali u Englesku mogli su da otkupe oduzetu imovinu i da je iznesu iz zemlje. U februaru trideset devete vlasnik fabrike u kojoj je radio otac započeo je pripreme za njeno prebacivanje. Bilo je predviđeno da u tom poslu, osim direktora, učestvuju još samo inženjeri, ali pošto je moj otac imao potrebna tehnička znanja, i on je uključen u ekipu za preseljenje fabrike. Međutim, u Prag, gde je sa majkom u Švedskom konzulatu vadio potrebna dokumenta, petnaestog marta ušle su nemačke trupe. Išli smo duž duge ulice Plangatan na čijem se kraju, rukom je pokazao otac, nalazila fabrika koju je on već nazivao svojom, kao što je činio i sa fabrikom u Varnsdorfu. Prošli smo pored kuće sa fasadom ukrašenom skulpturama. Bio je to pension Bet u kome su moji roditelji po dolasku u Švedsku iznajmili jednu sobu, ali su kada se majka razbolela morali da ga napuste. I najzad smo stigli do drvene kuće u kojoj su stanovali moji roditelji. Pitajući me čime se bavim, objašnjavajući mi čime se on bavi u radionici za štampanje platna, komentarišući plate i sindikalnu situaciju u Švedskoj, otac je prvo hteo da utvrdi ono što nas povezuje u oblasti rada, pa tek onda da priča o nevoljama kroz koje je majka prošla i da mi objasni da ona sada trpi posledice proživljenih trauma. Dok smo prolazili ispod trema koji vodi u dvorište zgrade u kojoj žive, video sam kako niz očevo uvelo lice teku suze. Ako tišina i osećaj zaštićenosti budu dovoljno dugo trajali, rekao je kad smo se zaustavili ispod njihovog prozora, ona će pobediti svoju apatiju, ponovo će postati svesna našeg prisu-

stva i moći će da priča sa nama. Prošlo je više od dve i po godine od našeg poslednjeg susreta. Smestili smo se za sto pored fotelje u kojoj je nepomično sedela majka i ja sam pričao o Stokholmu, Španiji i Parizu i mada sam na brzinu govorio o mnoštvu događaja i mada me je majčino ćutanje gotovo paralisalo, otac me je zamolio da nastavim svoju priču; a ja sam se, videvši kako on postupa, pritom obraćao i majci kao da je ona bila u stanju da shvati sadržaj našeg razgovora. Svoju levu šaku sa dlanom okrenutim naviše ona je položila na kolena, a desnu je podigla i postavila ispred sebe kao da njom hoće da zadrži nešto što joj se približava. Primetio sam da su tapete na zidu zelene boje, iste onakve kakve smo imali u kuhinji u Pflugštrase u Vedingu. Dok smo evocirali uspomene na kuhinju u Berlinu, na stan u potkrovlju u ulici Grinenštrase u Bremenu, na sobu u suterenu u Varnsdorfu, osetili smo kako smo opet bliski jedan drugom i kako nam je lakše da nastavimo razgovor. Činjenica da dugo vremena nismo ništa znali jedni o drugima, nismo znali ni to ko je živ, bila je rezultat načina života koji smo delili sa mnoštvom drugih ljudi. Mada je otac kad me je zagrlio na stanici delovao tužno i uplašeno, sada je u prisustvu bolesnice na mene ostavljao utisak smirenosti i samopouzdanja. Nikad nisam video svoje roditelje tako bliske jedno drugom kao te majske subote hiljadu devetsto četrdesete kada je pokrenuta nemačka ofanziva protiv Belgije, Holandije i Francuske. Otac je govorio polako kao da želi da svaku reč ureže u sećanje moje majke. Odmeren i blag, ton njegovog govora davao je događajima duh svakodnevnog i običnog. Odlazak mojih roditelja bio je deo velike seobe u kojoj su se pogledi usmeravali preko mora ka drugim kontinentima, ka lukama poput Marseja, Đenove, Roterdama, Lisabona, Odese i Istanbula. Te su luke bile kao svetišta, izvori magijske nade, a konzulati i izaslanstva pretvorili su se u hramove čiji su pragovi i vrata bili vlažni od prolivenih suza. Molbe i preklinjanja za dozvolu preseljenja, za vize za neku drugu zemlju postale su prirodno i normalno stanje. Viza je značila spas i oslobođenje, ali je bila

dostupna pre svega onima koji su imali dovoljno novca da kupe sažaljenje. A sve je bilo više onih koji osim svog očajanja nisu imali ništa drugo da ponude; ali se ono nije moglo prodati, to očajanje je bilo lišeno upotrebne vrednosti, a među onima koji nisu više ništa imali našli su se i oni koji su nekada udobno živeli, a sada im je ostalo samo da lišeni kuće i kućišta besciljno lutaju tražeći spas. Otac je o tim stvarima govorio opušteno kao da je već izbrisao poslednje časove provedene u Pragu, trenutke u kojima je usred meteža nastalog posle rušenja Republike saznao da se ja nalazim u Stokholmu. Naime, jedno od mojih pisama poslato iz Stokholma preko sindikata stajalo je u hrpi dokumenata i kad je neko otvorio vrata dunula je promaja i oduvala neka dokumenta i otac je, dok su mu uručivali preporuku za Švedsku sindikalnu organizaciju, ugledao i moje pismo. U partijskom sedištu otac je razgovarao sa Taubom, liderom nemačkih socijaldemokrata u Čehoslovačkoj. Taub se spremio da sa drugim članovima rukovodstva u plombiranom vagonu otputuje u Varšavu i da se iz nje prebaci u Švedsku. Ocu je obećao da će se, čim stigne u Stokholm, založiti za njega i majku. Nas dvoje, rekao je otac, mi smo takođe morali da se dokopamo Varšave i da tamo dobijemo dodatne instrukcije koje će on ostaviti za nas. Ali kako smo mi koji smo pripadali armiji beznačajnih ljudi mogli da dođemo u Poljsku i da švedskom ambasadoru podnesemo naš zahtev, rekao je, i šolju sa kafom prineo usnama moje majke. Ona je ispred sebe videla leđa, gola ili pokrivena prnjama, leđa velika, okrugla ili mala krhka, videla ih je kako pod pritiskom neke nevidljive sile posrću i idu napred i videla je kako im iz tela izlaze tamni zraci i kako kopajuć i dublje i dublje nestaju u jami. Otac joj je pridržao glavu i pažljivo joj u usta stavio komad kolača, a zatim joj obrisao bradu. Krajem marta trideset devete moji roditelji su se našli na tromedi Nemačke, Češke i Poljske. Sa sobom nisu poneli nikakav prtljag. Poneli su samo avans koji je ocu isplaćen u poljskom novcu i koji je on ušio u svoju jaknu. U propasti i metežu koji su vladali oko njih pokazala se još jedna sila koja im

je trošila mišiće i živce, sila koja ih je gurala i vukla, koja je precizno računala, koja je delovala u skladu sa određenim programom, i dok su se prognanici grčevito hvatali za ideju da je moguće preći granicu, preći preko raznih zemalja, dostići svoj cilj, putevi kojima su oni išli vodili su ih ka mašini koja će ih raspodeljivati, odvajati jedne od drugih, koja će ih prebrojavati i donositi odluke o tempu njihovog uništavanja. I dok su još uvek o sebi mislili kao o ljudima sa imenom i prezimenom i govorili o oblastima i gradovima iz kojih su poticali, već su bili pretvoreni u brojeve, a oblasti i gradovi su dobili druge nazive. Raskomadano telo Čehoslovačke postalo je Protektorat Češka i Moravska i Slovačka. Sudeti su pripojeni Rajhu, Poljska i Mađarska dokopale su se ostataka Češke, pogranične postaje su premeštene i čovek više nije znao na tlu koje se države nalazi, pa su i oni koji su se nekad smatrali pripadnicima jedne nacije i rase i koji su još uvek i pored znakova proganjanja koje se približava mislili da nisu ništa krivi morali da se navikavaju na činjenicu da su među odbaćenima i onima koje zakon ne štiti. Ta stvorenja koja su u sebi još uvek čuvala uspomenu na raniji život sada su počela da posrću kao slepa, a u očima onih koji su ih iz prikrajka posmatrali bili su samo stado koje treba ubiti na najjeftiniji mogući način. Te ljudske gomile koje su išle na istok, koje su se kao seni vukle kroz cvetne krajolike i koje su iza sebe ostavljale oblake sive prašine, te izgubljene gomile sudarile su se sa moćnom ljudskom strujom koja je dolazila sa istoka, sa gomilama natrpanih u kamione okićene cvećem i zastavama i njihovim klicanjem i pijanstvom pobeđe, njihovom srećom što se vraćaju u Rajh, u svoju otadžbinu. Ta izgubljena, blokirana gomila poraženih nastojala je da izbegne pobeđničku bujicu koja mrvu sve pred sobom, panika ih je terala da idu napred, da se istroše u dugim putevima tako da ih, kada za to dođe čas, mogu lakše da pohvataju osim ako sami u svom slepom strahu ne upadnu u već pripremljene zamke. Ali pre nego što su prešli granicu, moji roditelji su zajedno sa grupom jevrejskih trgovaca i zanatlija bili uhapšeni i sprovedeni u

zatvor u Ostravi, u Moravsku. Mogli su da se priključe grupi Nemaca koji su se vraćali u zemlju, ali je majka htela da ostane sa prognanicima. U tom trenutku u polutami sobe video sam kako se njene usne pokreću i kako nas nekoliko sekundi ispitivački posmatra. Očeve reči su me podsetile na one davne večeri kada smo sedeli oko kuhinjskog stola i među nama se ponovo ustalila ona stara bliskost koju smo upoznali u ulici Pflugštrase, iznad pruge Štetinske stanice i u suterenu vile u ulici Nidergrudštrase u Varnsdorfu. Otac je pričao o maloj ćeliji. Prsti moje majke su se pomerali, nešto pipali. Klizili su po brazdama, po zrnastom kamenu zida. Iz nabijene zemlje prekrivene trinjama širio se miris buđi. U toj ćeliji bilo je nabijeno više od sto ljudi. U prostorijsku je uneto nekoliko drvenih klupa. Na njih su legla deca, žene sa malim bebama, bolesnici. Kibla se ubrzo prepunila. Nekoliko staraca je izdahnuo; vukući ih za noge, izneli su ih iz prostorijske. Budna ili usnula, sva su tela bila nabacana jedna preko drugih. Majka je osećala tu kompaktnu toplotu, bila je jedno od znojavih tela, držala je nečije vrele ruke, stezala iz za prste, i dok su ruke grčevito stezale jedna drugu, ona je lice prislonila na nečiji vlažan obraz. Ruke, grudi, bedra, čekinjave brade, sva ta zbrka udova, srca koja kucaju i dubokog disanja, davali su joj snagu da izdrži. Taj smrdljivi zadržak za nju je bio kao cvetanje, ona je duboko udisala taj miris; ona je živela u tom organizmu i nije želela da izađe iz te zatvorenosti; izdvajanje iz nje značilo bi gubitak, smrt. U toj ćeliji, rekao je otac, provela je nedelju dana. Tamo bi i ostala da je u trenutku, kada su ih izveli u dvorište i poredali radi prebacivanja u logor, moj otac nije izdvojio i preveo u grupu onih koji su mogli da dokažu svoje nemačko poreklo. Otac je govorio čvrstim glasom pažljivo naglašavajući reči koje je koristio neprijatelj. U sobi sa zelenim tapetama iznad školskog dvorišta u kome je nekoliko dečaka igralo fudbal otac je zavukao ruku u džep od pantalona i nešto izvukao iz njega. Bio je to gvozdeni krst drugog reda, orden koji je hiljadu devetsto šesnaeste dobio u Galiciji. Taj krst i potvrda da pripada njemu zajedno sa potvrdom

da je bio ranjen u ratu bili su njihovo jedino dobro i on ih je po-
neo sa sobom. I tako je otac iznenada postao drug mladih čuvara.
Zašto to nije odmah pokazao? Moji roditelji odvedeni su u štab i
tamo im je izdata propusnica za put. Dobili su vozne karte do
Trenčina, mesta njihovog boravka u Slovačkoj, dobili su i namir-
nice za put. Tako su se umesto u Varšavu uputili na jug, u Slovačku,
gde su se tokom leta zaposlili kao poljoprivredni radnici. Morali
su da štede da bi mogli ponovo da se upute u Varšavu. Sredinom
avgusta, rekao je otac, dok su iz školskog dvorišta dopirali zvuci
igre, jedan žitelj iz pograničnog područja u blizini Tešena nas je
preko planine preveo u Poljsku. Sve troje su bili oprezni pa su išli
puzeći i pritom pazili da ne pokrenu neki kamen. Ipak, jednom
prilikom desilo im se da se jedan veći kamen oteo, poleteo u
strminu praveći pritom lavinu i veliku buku. Oni su, zaustavivši
dah, sačekali da se sve smiri pa su tek onda nastavili put. Neko-
liko sedmica išli su kroz Poljsku, često u društvu čeških i slovačkih
Jevreja. Njihov cilj bio je Osvječín, železnički čvor sa kojeg su
mogli da uhvate voz za Varšavu. Konačno su se približili mestu
Bjelsko-Bjala, koje je moj otac kao pripadnik austrougarske
vojske znao pod imenom Bijelic. Dok su jednog jutra prelazili
preko polja, začuli su zvuk aviona. Iz aviona je ispalo nešto tam-
no. Neko je ispao iz aviona, rekla je mati. Bio je to neki oštar
predmet koji se zario u zemlju. Oni su se bacili u jendek ispod
vrba i tu dugo ostali jer se moglo čuti neko brujanje koje je ličilo
na zvuk motora udaljene vazduhoplovne eskadrile, na grm-
ljavinu koja se približava, ali se kreće nekom začuđujućom spo-
rošću. Na jutarnjem suncu blistala su žitna polja, nije bilo nijed-
nog oblaka, a zrelo klasje nije ljuljao nijedan dašak vetra. Među-
tim, u dnu između stabljika i bulki nešto se mrdalo, nešto je juri-
lo, a male zveri su bežale, bežali su gušteri, poljski miševi i zmije
za njima. Onaj zvuk se pojačao i postao zveket, silovito treskanje,
kao da su se iz neba iznenada obrušili oluja i grad. Ali nebo je i
dalje bilo vedro i bez ijednog oblaka. Oni su šakama zapušili uši
bojeći se da će im buka čije poreklo i dalje nisu znali probiti

bubne opne. Činilo im se da se zemlja trese i da će se svakog časa otvoriti ispod njih. Iznenada, žito se savilo kao pod udarcem kose i pojavila su se siva čudovišta na čeličnim gusenicama sa oklopljenim leđima i majka se bacila na suvo i trošno tlo i kroz travu gledala kako se kroz polje kreću čelična tela sa uperenim topovima, kako u prolazu gaze sve pred sobom i kako se udaljavaju od nje. Ali približavale su se i nove mase šireći oko sebe galamu i škripanje gvožđa, a dva oka iz jednog tenka zurila su u nju. U ustima je osećala zrna peska, zemlja ispred nje bila je prekrivena brazdama i žlebovima; ispred nje se pojavio mrav koji je nosio drugog uginulog mrava i koji je pružajući pipke oprezno počeo da se spušta niz komad zemlje; jedan tvrdokrilac se uspuzao na vlat trave koja se savila pod njegovom težinom i omogućila mu da siđe na tlo. Ali, moj otac se više nije zadržavao na tim prvim časovima rata već je počeo da priča o onome što se događalo naredna dva meseca. Pričao je kako je pokušao da se u malom gradu Alingsosu uklopi u svet rada, a onda je počeo da mi objašnjava stvari koje su se desile majci i njemu, nastojeći da ih prikaže nekom matematičkom preciznošću. Polazeći od činjenice da će jednog dana moći tačno da utvrdi broj onih koji su istrgnuti iz dotadašnjeg načina života, procenjivao je broj prognanika u različitim talasima. U početku je bilo moguće da se stvori predstava o tim desetinama, tim stotinama hiljada ljudi. Svi oni su dolazili iz određenih gradova, svako od njih je iza sebe ostavio tačnu adresu i svuda su još uvek postojali tragovi njihovog rada, ali su onda pojedinačna lica počela da se gube u nepreglednoj masi. Nadajući se da negde mogu naći zaštitu, očekujući da takvo mesto još uvek postoji, ne mogavši da zamisle kako se kreću ka uništenju, ulažući pritom natčovečanske napore, ljudi koji nisu bili žrtve neke prirodne nedaće i nisu bežali od gladi i nevolje u sopstvenoj zemlji, ljudi koji nisu tražili novu zemlju za život već su bili žrtve neshvatljivog nasilja, ljudi koji su se odrekli svega na čemu su ranije gradili život, koji nisu bili ni hodočasnici ni krčio- ci novih puteva, već su svakog dana padali u sve dublju tamu,

lišeni svega što su mislili da im pripada, dostojanstva pa i života samog, sada su kao cilj imali samo mesta gde se mogu ukrcati u linije transporta, centre za pretovar i prihvatne logore, i sada su kao bujica išli ka istoku preko provincija koje je Nemačka hiljadu devetsto osamnaeste morala da preda Poljskoj, a sada ih se ponovo dokopala. I njihova masa postaće još bezobličnija kada se put miliona poljskih Jevreja ukrsti sa konvojima zatočenika određenih da budu radna snaga u Nemačkoj i sa vozovima punim Nemaca iz Belorusije i baltičkih zemalja koji će se naseliti na teritorijama očišćenim od Jevreja. U oktobru se za izbeglice pojavio tračak nade, jer im je kao trajno boravište određena teritorija, neka vrsta rezervata smeštenog u oblasti između Visle i Buga. Majka očigledno nije bila svesna onog što otac priča i što bi privuklo svačiju pažnju. Sedela je u fotelji pokrivena zelenim iznošenim ćebecom, nepomična i sa one strane sveta koji je otac opisivao. Ispred nje se u gustoj magli protezala brezova šuma sa belim pravim stablima. Ona je trčala između tih stabala, zaobilazila ih, naletala na njih i osećala na rukama njihovu glatku i meku koru. Svud oko nje čuo se zvuk teških koraka, dubokog disanja i zveckanja; nalazila se u gomili, trčala je preko mahovine i suvog granja koje je puckalo pod nogama, a sa njene leve i desne strane trčali su ljudi i žene natovareni posteljinom, korpama, loncima i kuhinjskim posuđem i u opštem topotu i teškom disanju lepršale su suknje, deca su se grčevito držala za njih, prolazili su konjanici na konjima mokrim od znoja, prolazili vojnici bez šlemova i oružja, prolazile krave, goveda, kokoške i svuda su se čuli samo krici, blejanje i kokodakanje, a iza njih je bilo nešto neshvatljivo, neka neviđena sila koja im se približavala i koja će se uskoro obrušiti na njih i u isto vreme to se nije završavalo već su svi klečali na pesku, bili stisnuti jedni uz druge u ćeliji, ležali sklupčani u jendeku i sve se to dešavalo u isto vreme, a ona je bila u središtu sveta iz koga nije bilo izlaza. Jedan deo puta, rekao je otac, vukli smo kola sa decom, starcima i bolesnicima. Prelazili smo preko brda i planina, kretali se kroz bivšu austrijsku Šleziju, kroz oblast

u kojoj su se mešali narodi, i u kojoj se govori poljski i ruski, nemački, ukrajinski i jidiš, kroz oblast u kojoj su zanatlije, sitni trgovci i kafedžije bili Jevreji, a Poljaci se bavili poljoprivredom; i oni su pujdali svoje pse na ljude koji su tražili utočište. Otac je zastao pošto je pokušao da na razumljiv i smislen način objasni ono što je bilo na ivici objašnjivog. U nesreći koja se u jesen hiljadu devetsto trideset devete obrušila na njega i majku video je posledice delovanja sila koje su se mogle precizno odrediti. Poljski seoski plemići mogli su da u svojim vojvodstvima nastave ono što je prethodne godine dekretom određeno u starom industrijskom regionu smeštenom između Rudnih gora i Češke Šumave. Miran provincijski život iznenada se pretvorio u sferu u kojoj su oni kojima su data sva prava mogli da čine šta im je volja onima kojima su sva prava oduzeta. Ono što je otac gledao u Varnsdorfu u kome su radnici iz karuca za kosu izvlačili jevrejske fabrikante i u opštem urlanju i galami razvlačili ih po pločniku, u kome su trgovce sa okačenom tablom oko vrata izvlačili iz njihovih radnji i kao zveri ih pokazivali na pijaci, dobila je takve razmere da se posle toga moglo očekivati potpuno opustošenje sveta. On se jedini pobunio protiv sistema koji je oduvek nastojao da njega i njemu slične obeshrabri i parališe. Sebi nije dozvolio da se vuče po blatu. Išao je gore-dole lica belog kao kreč. On nikad nije mogao ostati miran ni u Vendingu ni u Varnsdorfu, pred neobuzdanim nasiljem koje se u ime jedne čini nad drugom klasom. Nasilje o kome je sad govorio bilo je nasilje jedne zaraze i čim ga je pomenuo, uspostavio je dijagnozu bolesti od koje je moja majka obolela. Oduvek smo tvrdili kako je ta neobjašnjiva zaraza koja četiri decenije trese sve troje došla niotkuda, i bila isplanirana, i to isplanirana u najsitnije detalje. Ta groznica se nikada nije smanjivala između kriza; čak i onda kad smo bili gotovo nesvesni nje, sejala je užas i smrtni strah. Ova zaraza koja je svoj koren imala u Molohu širila se na mnogo načina, od lažnog poljupca do smrtnog greha, ta zaraza odnela je više života nego sve kuge od postanka sveta. I sve dok se ona ne uništi, za

majku se neće naći lek. Da je mogla da iz grudi ispusti krik, nijedan smrtnik ne bi mogao da ga podnese. Ali taj krik, kao i krici svih koji su bili pored nje, odavno je bio ugušen u grudima. Za početak, oni koji su širili zarazu naučili su ih da čute i svaki put kad je užas pokušao da se izrazi, bio je brutalno ugušivan. A sada, rekao je otac, i dalje radim za one koji su me čitavog života gulili, i ne samo to, čak sam i zahvalan na tome, zahvalan što mi bacaju mrvice od kojih mogu da preživim. I dok se otac držao onog što se može staviti pod kontrolu, što se odnosi na brojke, na poredak stvari, majka se udaljila od svega što nas okružuje. Ali, mi smo se zbunjeno i uznemireno pitali zna li ona možda više od nas koji smo sačuvali razum i nisu li naši principi tumačenja stvarnosti postali zastareli i nemoćni da objasne ono što nam se događa. Otac je učutao i ponovo se zagledao u poljsku jesen, a mati je ostala okružena slikama koje su je sprečavale da se oslobodi preživelog užasa, užasa koji je iz nje isterao sve uspomene na obične i jednostavne stvari. Jednog dana, rekao je otac, našli smo se ispred katoličke crkve i hteli smo da u njoj provedemo noć, ali nam je pop to zabranio. Kada su se deca preklinjući ga da ih pušti bacila na kolena ispred njega, on ih je udario raspećem. Jedino su još Jevreji nastanjeni oko Krakova bili u stanju da podele ono malo što im je ostalo. I oni su takođe išli na istok u susret Crvenoj armiji. Međutim, nemačke trupe su ih pretekle, a komora koja je išla za njima palila je sve pred sobom, sve preostale kolibe i štale, nosila je sa sobom džakove sa brašnom, čurke i prasad, a onda su – bilo je to blizu Gorlica u podnožju Karpata, tamo gde se moj otac borio tokom maja hiljadu devetsto petnaeste, gde su kajzerove trupe potisnule vojsku ruskog cara, a njegova regimenta napadala Pšemisl i Lemberg – na dan Šabata vojnici sakupili Jevreje i pošto rabin nije prekidao molitvu izbili mu udarcem kundaka Toru iz ruku, ali je on nastavio svoju molitvu; vojnici su muškarcima sa glava poskidali crne šešire sa širokim obodom, čupali su ih za kosu i vukli po zemlji, ali su oni nastavili molitvu; nastavili su je i onda kada su ih sve, muškarce i žene,

starce i decu potrпали u kamion i kada je otac izvukao majku i pokazao dokumenta da je slovački državljani bivše Ugarske, stari borac odlikovan gvozdenim krstom, ranjen – evo ožiljka od metka u kolenu – oni su ga kao starog druga potapšali po rame-nu, rekli da njegovo mesto nije ovde, da treba da se vrati svojoj kući i dali mu propusnicu, namirnice za put i instrukcije za vlasti na koje će na tom putu nailaziti. Ali se oni nisu vratili kući već su se uputili u Galiciju, stigli u Pšemisl, u kome je moj otac u poznu jesen hiljadu devetsto šesnaeste ležao u bolnici. Obišli su grad i on je u krajoliku okruženom vencem brda prepoznao stara manevarska polja i stanicu za utovar i istovar roba, hangare od žute cigle za lokomotive, prepoznao je mesto odakle je ležeći na slami u stočnom vagonu krenuo u Bremen. I što su moji roditelji zajedno sa nekolicinom čeških Jevreja išli dalje na istok, pored njih su sve češće prolazili kamioni i tenkovi, a naselja ka kojima su se kretali nestajala su pod kišom bombi. Za nemačku vojsku bilo je važno da što dublje prodre u okupiranu teritoriju, da pre nego što se sretne sa armijom sa istoka zauzme više od onoga što joj po sporazumu pripada. Išli su kroz maglu i dim, prošli pored ruševina seoskog imanja gde su ispred izgorele štale videli ženu koja sedi na dasci zabacivši telo i široko raširivši noge, oblivena graškama ledenog znoja, rukama steže stomak pokušavajući da tako detetu pomogne da izađe iz njene utrobe. Krajem oktobra našli su utočište u selu na obali Dnjestra, gde ih je primio pekar Jevrejin, koji je rekao da tu mogu živeti jer uskoro dolaze Rusi koji će ih zaštititi. Kako nas oni mogu zaštititi, pitala je majka kada je videla sovjetsku vojsku. To nije bila neka motorizovana prethodnica koja putuje novim mašinama; bila je to pešadija koja je nosila zakrpljene uniforme i imala zastarele puške. Ono malo rasklimanih vojnih kamiona vukli su konji. Kako oni mogu da zaustave Nemce, ponovo je pitala majka. Čim su stigli, vojnici su iskopali rovove, ukopali se, pa se postavilo pitanje kakav je to pakt o kome se već mesecima priča; postoji li takav pakt i ako postoji, zbog čega se kopaju rovovi i postavljaju artiljerijska

oruđa. Postavljaju se, sama je odgovorila na svoje pitanje, zato što taj pakt ne može da bude dugog veka, zato što Nemci žele Ukrajinu, Belorusiju i Kavkaz. Stotine hiljada išlo je u Lavov, i otac i majka su u novembru napustili taj nekada otmen i bogat grad. Otac se nadao da će naći posao u tekstilnoj industriji, u jednoj od brojnih štofara, fabrika štampanog platna za koje je znao da postoje. Ali su sada sva ta preduzeća bila zatvorena, svako slobodno mesto bilo je prepuno ljudi, izbeglice su ležale po ulicama, a sovjetska armija nije bila u stanju da nahrani sva ta gladna usta. Ono što nas je dodatno uznemirilo, rekao je otac, bili su brojni poljski i češki komunisti koji su se odmah, pokazujući svoje partijske knjižice, predstavili sovjetskim vlastima. Te su ih vlasti primile i okupile na jednom mestu, ali ne da bi ih zaposlili, već da bi ih predali Nemcima. Ista sudbina zadesila je i komuniste koji su nekoliko godina ranije iz Nemačke pobjegli u Sovjetski Savez. Sreli smo neke od tih ljudi koji su se spremali da se vrate u Nemačku. Neki su se skrivali, uspjeli da pobjegnu, a neki su pali Nemcima u ruke. Strah koji je obuzeo ljude nije trebalo pripisati samo zimi koja se približavala već i nesigurnosti mesta na kome su se zatekli i mogućnosti novog izbeglištva. Ako okrenu na sever, dospeće u oblasti koje su Nemci okupirali. Upravo su im ta mesta opisali kao moguća utočišta za Jevreje i mnogi su, zavedeni idejom konačnog nalaženja spasa, krenuli u pravcu Lublina. Jednom prilikom, kazao je otac, majka se izgubila i on danima nije mogao da je nađe. Konačno ju je pronašao u snežnoj oluji okruženu Jevrejima koji su ostali bez svojih najbližih. Od tada su njena gubljenja postala češća, ali je tokom prelaska preko Belorusije koje je trajalo tri meseca ta stanja svesti tumačio kao rezultat iscrpljenosti. U martu su stigli u Letoniju i Rigu, švedski konzulat izdao im je vizu i avionske karte do Švedske. Moj otac je ponovo tu epizodu, praćenu bezbrojnim teškoćama, pomenuo samo usput, kao da je hteo da majci još jednom pokaže kako je sve što ju je mučilo sada prošlost i kako im se u sadašnjem izbeglištvu ne može ništa loše dogoditi. Kasno uveče, kada je otac majku odveo

u krevet, a nas dvojica ostali sami za stolom ispod sijalice, kazao mi je da mu je sindikat predložio da majku smesti u jedan sanatorijum, ali da on misli kako joj boravak u njemu neće koristiti, da je ubeđen da bi je život među nepoznatim osobama i pored najbolje nege još dublje gurnuo u duševnu tamu iz koje više nikada ne bi izašla. Jedina mogućnost izlečenja bila je po njegovom mišljenju u tome da mati postepeno postane svesna promene njihove situacije i da se okrene i drugim stvarima umesto onog neizrecivog koje se dokopalo njene duše. Svaki trenutak koji nije provodio u fabrici provodio je sa njom, neumorno nastojeći da joj pruži osećaj sigurnosti. Blagim i tihim glasom ubeđivao ju je kako više nema razloga za nemir i strah. I znao je da mu ona odgovara na svoj način i da se polako menja odnos između njene uspavanosti i budnog stanja. Činjenica da je ponekad zatekne pored prozora kako čeka na njegov povratak za njega je bila pokazatelj poboljšanja i u tome se sa njim složio psihijatar, Hodanov prijatelj, koji ih je posetio već nekoliko puta i obećao da će opet doći. Majku je u životu održavalo to razumevanje, to tiho prihvatanje njene izgubljenosti, njenog života u tami. Te noći sam, u maloj sobi pored kuhinje, čuo je tiho jecanje majke i njen potpuno promenjeni glas. Ujutru se razlikovala od one osobe koju sam video uveče, kad je bila potpuno odsutna i izgubljena, i ja sam joj se obratio kao majci kakvu sam oduvek poznavao. Posle podne, kada je otac otišao u pansion Bet da donese obed i dok je hranio majku, pričao sam mu o onom što me opseća od trenutka kada je pomenuo Rigu. Ime Riga je u meni pokrenulo nešto što je polako prolazilo isto kao i priča o njihovom odlasku iz tog grada, ali sam obraćajući se majci, još uvek nesvestan pravog značenja svojih misli, stekao utisak da sam dotakao slojeve do kojih je ona možda mogla da dođe. Počeo sam od tog grada u kome nikad nisam bio, ali mi je pomen njegovog imena u svest prizvao ime Hijerna, švedskog pesnika i naučnika koji je kao lični lekar vladara Litvanije u tom gradu boravio sredinom sedamnaestog veka. Njegov pozorišni komad Rozimunda, koji je bio

među komadima na kojima je Breht hteo da radi, u aprilu sam zajedno sa drugim knjigama spakovao u sanduk. Ponovo sam se setio čitanja te neobične drame u stihovima, prepune religioznih i profanih pesama, horova, pikarskih i arlekinskih scena, drame koja je na binu izvela kraljicu Lombardije željnu vlasti muškarača. Čitali smo Hijernov dnevnik u kome je opisao putovanje iz hiljadu šesto šezdeset sedme, koje ga je iz Rige preko Melna, u kome je nacrtao Ojlenšpigelov grob, odvelo do Bremena. I iznenađeno sam shvatio razlog zbog koga sam ispričao ovu uspomenu. On je bio deo tajne veze koja je postojala između nas i koja nam je svih ovih godina omogućavala da shvatimo jedni druge. U Delmenhorstu, selu pored Bremena, Hijern je zastao da se odmori i pošto je to selo za nas imalo poseban značaj, beleške koje je on napravio tokom te pauze mene su toliko dirnule da sam ih mogao gotovo doslovno citirati. Videvši taj krajolik koji sam ja znao od detinjstva, pesnika je obuzelo silno uzbuđenje, drhtanje i ekstatična emocija, intenzivna radost koju je opisao. Čitajući ove rečve, iznova sam video glavnu ulicu Elmenhorsta, sa nizom topola i pašnjacima i mlinovima iza nje. Tu je, u sanatorijumu, moja majka upoznala oca, tu su me začeli u februaru hiljadu devetsto sedamnaeste. Nekoliko trenutaka pred nama su lebdele uspomene, ali su se brzo izgubile, a na licu majke nije bilo ničega što bi ukazalo da je čula ono što sam govorio. Dok sam u vozu kojim sam se vraćao u Stokholm gledao kroz prozor, video sam to lice veliko i sivo, video sam tu kamenu masku, oči lišene vida na polomljenoj površini lica. Bilo je lice Geje, demonke zemlje; njena leva ruka sa iskrivljenim prstima se podigla, večernji krajolici su nestajali jedan za drugim, a Alkinjoj, kojeg je upravo ujela zmija, pao je, odvojio se od nje.

Zeleno, pomalo uvelo, ogolelo, prekriveno snegom i ponovo obraslo pupoljcima drveće u školskom dvorištu, čekanje na znak opuštanja živaca, drhtanja i nervozne reakcije na opuštanje tetiva i mišića koji kao da su ukočili crte lica moje majke, jedva primet-